

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ملی شدن صنعت نفت و برنامه انرژی

مهندس ای ایران

از بعد ساختار نظام بین الملل

صفی اله شاه قلعه

ابوالفضل عیسی آبادی بزچلویی

سرشناسه:	شاه‌قلعه، صفی‌اله
عنوان و نام‌پیداآور:	ملی شدن صنعت نفت و برنامه انرژی هسته‌ای ایران از بعدساختار نظام بین‌الملل / صفی‌اله شاه‌قلعه، ابوالفضل عیسی‌آبادی
مشخصات نشر:	قم: بخشایش، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری:	۲۲۴ص.
شابک:	۹۷۸-۹۶۴-۱۸۲-۱۴۲-۷
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا	
موضوع:	نفت - ایران - صنعت و تجارت - ملی شدن
موضوع:	نفت - ایران - صنعت و تجارت - تاریخ
موضوع:	انرژی اتمی - ایران - تاریخ
موضوع:	سیاست جهانی - قرن ۲۰م.
شناسه افزوده:	عیسی‌آبادی، ابوالفضل
رده‌بندی کنگره:	۱۳۹۱ ۲ ش ۹۲ الف / HV ۹۵۷۶
رده‌بندی دیویی:	۳۳۸/۲۷۲۸۲۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی:	۳۸۵۱۶۹۴

 قم: سایا، صفائیه، کوچه بیگدلی، پلاک ۱۴۳
 تلفن: ۷۷۲۶۶۱۹ و ۷۷۳۷۵۸۳ - ۰۲۵۱

عنوان کتاب :

ملی شدن صنعت نفت و برنامه انرژی هسته‌ای ایران
 مولفان: صفی‌اله شاه‌قلعه - ابوالفضل عیسی‌آبادی بزچلوئی

ناشر : بخشایش

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۱

شمارگان : ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی، چاپ، صحافی: نفیس، باران، عقیلی

قیمت : ۷۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۸۲-۱۴۲-۷

فهرست مطالب

پیشگفتار:	۷
مقدمه:	۸
فصل اول: اصول و مفاهیم پایه و چارچوب نظری و مفهومی	۱۱
ساختار نظام بین الملل	۱۳
نظام دوقطبی:	۲۴
جنگ سرد	۲۷
تک چند قطبی:	۳۴
۱- نظم نوین جهانی	۴۰
۲- کنت والتز	۴۲
۳- سیدحسین سیفزاده	۴۲
۴- جوزف نای	۴۳
۵- زیگنیو برژینسکی:	۴۴
۶- جی جان ایکنبری:	۴۵
۷- دیوید هلد و ماتیاس کونینگ آرچیوگی:	۴۶
۸- ویلیام سی. ولفورث:	۴۷
۲-۳-۹- روبین مردیت:	۴۷
۱۰- ساموئل هانتینگتون:	۵۰
نتیجه فصل:	۵۹
فصل دوم: ملی شدن صنعت نفت ایران	۶۱
پیشینه ملی شدن صنعت نفت	۶۲
۱- امتیاز رویتز:	۶۳
۲- امتیاز نامه دارسی:	۶۴

- ۳- قرارداد ۱۹۳۳: ۶۶
- ۴- قرارداد گس-گلشائیان: ۷۳
- ۵- ملی شدن نفت: ۷۴
- اصول ملی شدن نفت: ۷۹
- تأثیر ساختار نظام بین‌الملل بر ملی شدن نفت: ۸۰
- ۱- سیاست موازنه منفی: ۸۵
- ۲- فشارهای سیاسی خارجی نسبت به دولت مصدق: ۹۲
- ۳- استفاده از حربه کمونیسم بر علیه مصدق (بخصوص کشورهای غربی): ۹۶
- رویکرد بازیگران مهم نظام بین‌الملل نسبت به ملی شدن نفت: ۱۰۰
- ۱- انگلیس: ۱۰۲
- ۲- آمریکا: ۱۱۱
- الف) مرحله اول: ۱۱۳
- ب) مرحله دوم: ۱۱۶
- ج) مرحله سوم: ۱۱۷
- ۳- اتحاد جماهیر شوروی: ۱۲۰
- نتیجه فصل: ۱۲۲
- فصل سوم: برنامه هسته‌ای ایران ۱۲۷
- پیشینه فعالیت هسته‌ای ایران: ۱۲۹
- ۱- دوره اول: ۱۳۰
- ۲- دوره دوم: ۱۳۷
- ۳- دوره سوم: ۱۴۰
- الف) قطعنامه ۱۶۹۶: ۱۴۶
- ب) قطعنامه ۱۷۳۷: ۱۴۷
- ج) قطعنامه ۱۷۴۷: ۱۴۸
- د) قطعنامه ۱۸۰۳: ۱۵۰
- ه) قطعنامه ۱۸۳۵: ۱۵۱

تأثیر ساختار نظام بین‌الملل بر برنامه هسته‌ای ایران.....	۱۵۵
۱- بی‌اعتبارسازی همکاری‌های ایران و آژانس بین‌المللی انرژی اتمی:.....	۱۶۱
۲- تغییر در جهت‌گیری کشورهای اتحادیه اروپا:.....	۱۶۱
۳- ایجاد تغییر در مواضع چین و روسیه:.....	۱۶۵
۴- فشار به ایران از طریق شورای امنیت:.....	۱۶۸
دلایل فشار ساختاری نسبت به برنامه هسته‌ای ایران:.....	۱۷۲
مدل‌های و راهبردهای جهانی نسبت به برنامه هسته‌ای ایران:.....	۱۷۵
رویکرد بازیگران مهم نظام بین‌الملل نسبت به برنامه هسته‌ای ایران:.....	۱۷۷
۱- آمریکا:.....	۱۷۸
۲- روسیه:.....	۱۸۵
۳- انگلیس:.....	۱۹۱
نتیجه فصل:.....	۱۹۳
فصل چهارم: نتیجه‌گیری.....	۱۹۵
ملی شدن نفت:.....	۱۹۸
برنامه هسته‌ای ایران:.....	۲۰۱
پیشنهادهای و راهکارها.....	۲۰۳
منابع فارسی.....	۲۰۵
الف) کتاب‌ها.....	۲۰۵
ب) فصلنامه و مجله‌ها.....	۲۱۱
ج) روزنامه‌ها.....	۲۱۴
منابع اینترنتی:.....	۲۱۷
منابع لاتین:.....	۲۲۲

جدول

- جدول ۱-۱- دیدگاه‌های مختلف درباره توزیع قدرت در نظام بین‌الملل بعد از فروپاشی اتحاد شوروی ۴۰
- جدول ۱-۲- کشورهای که منابع مهم خود را ملی کرده بودند ۸۲
- جدول ۲-۲- اصول موازنه منفی مصدق ۸۶
- جدول ۳-۲- اهم مداخله انگلستان در امور داخلی کشور در دوران نخست‌وزیر مصدق ۱۱۱
- جدول ۱-۳- روند فعالیت هسته‌ای ایران ۱۲۹
- جدول ۲-۳- رویکرد قدرت‌های بزرگ نسبت به فعالیت‌های هسته‌ای ایران ۱۳۰
- جدول ۳-۳- توافق هسته‌ای ایران و آمریکا ۱۳۳
- جدول ۴-۳- مجموعه متعلقات اساسی در ارتباط با برنامه هسته‌ای ایران ۱۵۳
- جدول ۱-۴- رویکرد ملی شدن نفت و برنامه هسته‌ای در سطح نظام بین‌الملل ۱۹۷
- جدول ۲-۴- مقایسه رویکرد آمریکا، روسیه و انگلیس نسبت به ملی شدن نفت و برنامه هسته‌ای ایران ۱۹۸

نمودار

- نمودار ۱-۲- قدرت‌های مهم نظام بین‌الملل در دوره ملی شدن نفت ۱۰۱
- نمودار ۲-۲- رویکرد انگلستان نسبت به ملی شدن نفت ۱۰۴
- نمودار ۳-۲- رویکرد آمریکا نسبت به ملی شدن نفت ۱۱۳
- نمودار ۴-۲- رویکرد کلی شوروی نسبت به ملی شدن نفت ۱۲۰
- نمودار ۱-۳- قدرت‌های مهم نظام بین‌الملل در برنامه هسته‌ای ایران ۱۷۷
- نمودار ۲-۳- رویکرد آمریکا نسبت به انرژی هسته‌ای ایران ۱۷۸
- نمودار ۳-۳- رویکرد روسیه نسبت به برنامه هسته‌ای ایران ۱۸۹
- نمودار ۴-۳- رویکرد روسیه نسبت به انرژی هسته‌ای ایران ۱۹۱

پیشگفتار:

نظام بین الملل به عنوان یک کل واحد که هویت و موجودیتی مستقل و متمایز از واحدهای تشکیل دهنده خود دارد، قیدوبندهای رفتاری خاصی را ایجاد می کند. در اثر چگونگی توزیع قدرت در سطح بین المللی، سلسله مراتبی در نظام بین الملل شکل می گیرد که جایگاه هریک از کشورها را مشخص و معین می کند. ماهیت محافظه کار نظام بین الملل، تغییر و تحول در ساختار و سلسله مراتب قدرت را مشکل و سخت می سازد. به ویژه قدرت های بزرگ و قطب های قدرت در سطح نظام که ساختار نظام بین الملل برپایه آنها شکل می گیرد، به منظور حفظ وضع و نظم موجود و ثبات در نظام، اجازه ظهور قدرت های بزرگ دیگر که تغییرات ساختاری را در پی خواهد داشت، نمی دهند.

ماهیت نظام سیاسی کشورها، استراتژی مشروعیت بخش و جهت گیری سیاست خارجی آنها نقش تعیین کننده ای در میزان محدودیت های نظام بین الملل برای آنان دارد. کشورهایی که با نظام بین الملل وحدت الوجود یک ندارند و سیاست خارجی، انقلابی یا تجدیدنظرطلب و مستقل نیز تعقیب کنند، با محدودیت های ساختاری بیشتری مواجه می شوند. بنابراین کشورهای انقلابی، هموار با مقابله و مخالفت ساختار نظام بین الملل طرفدار وضع موجود روبه رو هستند. نهضت ملی شدن نفت و برنامه انرژی هسته ای نیز رویکردی تجدیدنظر طلب در سطح منطقه و جهانی تعقب که با محدودیت های ساختاری مواجه شدند.

تحریم بین المللی، فشارهای سیاسی، انزوا و ایجاد محدودیت ها از طریق سازمان های بین المللی از جمله فشارهای ساختاری بوده که از طرف کشورهای حافظ وضع موجود در نظام بین الملل بر ملی شدن نفت و انرژی هسته ای ایران وارد شده است. لذا در اینجا ما به دنبال تحلیل و تبیین تأثیر ساختار نظام بین الملل و رویکرد سه کشور امریکا، اتحاد جماهیر شوروی (روسیه) و انگلیس بر این دو رویداد می باشیم.

مقدمه:

نقش انرژی (به طور مشخص نفت و انرژی هسته‌ای) یکی از مولفه‌های تاثیرگذار در تولید ثروت و قدرت در جهان کنونی محسوب می‌شود. تلاش گسترده‌ای از سوی کشورهای غربی و صنعتی برای به دست آوردن انرژی ارزان و فراوان صورت گرفته است که این خود بیانگر این واقعیت است که انرژی مهمترین پشتوانه اقتصاد جهانی می‌باشد و قدرت‌های بزرگ ناچارند کنترل مؤثرتری بر تولید و صدور انرژی داشته باشند.

در بازار جهانی انرژی، ایران از دو نظر در کانون توجه و مرکز تعاملات بین-المللی قرار دارد: اول موقعیت ژئوپلیتیک کشور و دوم نقش حیاتی ایران در امنیت جهانی انرژی. در واقع می‌توان در این چهارچوب ادعا کرد که انرژی یکی از حلقه‌های پیوند ایران با جهان خارج است (واعظی، ۱۴:۱۳۸۶). بدین ترتیب ایران به دلیل موقعیت فوق‌العاده استراتژیک، با داشتن منابع مختلف، به ویژه نفت و قرار گرفتن در جایی که سه قاره بزرگ جهان را با هم متصل کرده است، مورد توجه قدرت‌های بزرگ قرار گرفته است (گلجان و عباسی نوذری، ۲۴:۱۳۸۱).

ملی شدن صنعت نفت و روند دستیابی ایران به انرژی هسته‌ای از رویدادهای مهم تاریخ ایران چه گذشته و حال می‌باشد گرچه بین این دو رویداد بیش از نیم قرن فاصله می‌باشد. ولی وجه مشترک و نقطه مشترک بین این دو همان ملی شدن و روح ملی می‌باشد که در هر دو ساری و جاری است علاوه بر این هر دو رویداد با عکس‌العمل ساختار نظام بین الملل مواجه شد.

ملی شدن نفت توسط مصدق، باعث محرومیت بریتانیا از نفت ایران شده و با توجه به وابستگی لندن به نفت ایران، این دولت رهیافت‌های مختلفی برای وارد آوردن فشار به دولت مصدق از نظر داخلی و خارجی اتخاذ کرد. این رویکرد به صورت جایگزین کردن فردی به جای مصدق، شکایت به شورای امنیت و تحریم و

مانورهای نظامی اعمال شد. که در نهایت با همکاری آمریکا و با طرح کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ باعث شکست دولت مصدق و ناکامی نهضت ملی نفت شد و سرانجام با انعقاد کنسرسیومی نفتی خواست ملی ایرانیان نادیده گرفته شد.

روند فعالیت‌های هسته‌ای ایران و فشارها، تحریم‌ها و تهدیدهای که از سوی کشورهای غربی صورت می‌گیرد، یادآور همان فشارهای است که دولت مصدق با آن مواجه بود. فشارهایی که از سوی کشورهای غربی برای توقف فعالیت‌های هسته‌ای صورت می‌گیرد، تحریم و صدور قطعنامه‌ها حاکی از فشار ساختاری می‌باشد. در ذهن این سوال را به وجود می‌آورد. وجوه تشابه و افتراق این رویداد با ملی شدن صنعت نفت چیست؟ و سرنوشت این موضوع با توجه به تجربه تلخ ایرانیان از موضوع ملی شدن صنعت نفت به کجا خواهد انجامید؟

در این کتاب به ترمیمی و رویداد ملی شدن نفت و انرژی هسته‌ای ایران پرداخته می‌شود. ساختار غالب نظام بین‌الملل به عنوان چهارچوب تحلیلی مدنظر می‌باشد، ساختار غالب نظام بین‌الملل در دوره ملی شدن نفت (۱۹۵۳-۱۹۵۱) عبارتند از دو قطبی در دوره برنامه انرژی هسته‌ای عبارتند از دو قطبی تک - چند قطبی می‌باشد.

دولت‌ها در عرصه سیاست خارجی با فشارهای و تهدیدهای مختلفی مواجه هستند. یکی از این محدودیت‌ها متغیر ساختار نظام بین‌الملل است. هم در دوره ملی شدن صنعت نفت و هم در جریان برنامه هسته‌ای ایران، عنصر ساختار نظام بین‌الملل بسیار پر رنگ می‌باشد. در واقع بازیگران نظام بین‌الملل به واحدهای ملی اجازه نمی‌دهند که برنامه‌های ملی خود را به شکل مطلوب و خودسرانه پیش ببرند. دولت‌ها برای پیشبرد برنامه‌های توسعه‌ای و سیاسی می‌بایست تعامل مثبت با ساختار قدرت بین‌الملل داشته باشند؛ و گر نه هزینه‌های سنگین فرا روی آنها خواهد بود.

عدم سازش مصدق با قدرت‌های بزرگ منجر به کودتای ۲۸ مرداد و تحریم‌ها و قطعنامه‌های الزامی شورای امنیت، واکنش بازیگران بزرگ بین‌الملل نسبت به برنامه هسته‌ای ایران می‌باشد.

برای فهم بهتر و منطقی مباحث و جلوگیری از پراکندگی مطالب، سازماندهی آن طی سه فصل انجام پذیرفته است. به این صورت که در فصل حاضر (فصل اول) نگاهی کلی به ساختار نظام بین‌الملل و توزیع قدرت در آن پرداخته می‌شود و به بررسی دوقطبیت (دوره ملی شدن نفت) و تک - چند قطبی (برنامه هسته‌ای ایران) پرداخته می‌شود؛ در فصل دوم به پیشینه ملی شدن نفت در ایران پرداخته شده و در ادامه به تأثیر ساختار نظام بین‌الملل به این رویداد پرداخته و رویکرد قدرت‌های بزرگ از جمله انگلستان، آمریکا و روسیه پرداخته می‌شود؛ در فصل سه به مقوله انرژی هسته‌ای اشاره می‌شود. ابتدا به پیشینه برنامه هسته‌ای قبل و بعد از انقلاب تا پنج قطعنامه صادره بر برنامه هسته‌ای ایران پرداخته شده و تأثیر ساختار نظام بین‌الملل و رویکرد بازیگران نظام بین‌الملل بر برنامه‌ی هسته‌ای پرداخته می‌شود و در انتها (فصل چهارم) نتیجه‌گیری، یافته‌های تحقیق و پیشنهادها و راسخات ارائه شده است.

از استاد گرامی جناب آقای دکتر حسین مسعودنیا بسیار سپاسگزارم چراکه بدون راهنمایی‌های و بی‌چشم داشت ایشان تأمین این کتاب بسیار مشکل می‌نمود و در پایان از کلیه کارمندان نشر بخشایش جهت همکاری بی‌دریغ جهت پیشبرد این نشر این کتاب سپاسگزارم.